

ГОРБАНЬ
Юрій Андрійович,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
Національної академії аграрних
наук України
(м. Київ)

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ЯК СКЛАДОВІ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ІСТОРІЯ НАУКИ Й ТЕХНІКИ»

У форматі методичних порад для аспірантів і здобувачів наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) та у відповідності до вимог органів державної атестації наукових кадрів пропонуються практичні рекомендації щодо «імплементції» в дисертаційне дослідження таких його складових, як історіографічний аналіз напрацювань попередників на тему, відповідну конкретному предмету дослідження, та характеристика його джерельної бази. Зосереджується увага на тому, що практичне призначення історіографічної складової дисертаційної роботи полягає в тому, щоб визначитися з повнотою чи, навпаки, відсутністю у відповідних існуючих історичних напрацюваннях висвітлення визначальних щодо предмета дослідження проблем, що послужить орієнтиром для одержання нових наукових результатів. На наукові результати дисертаційного дослідження, їх достовірність орієнтують і рекомендації щодо раціонального використання джерельної бази дослідження.

Ключові слова: джерела історичні, джерелознавство, історіографічні джерела, історіографія, класифікація джерел, періоджерела.

В формате методических рекомендаций аспирантам и соискателям научной степени кандидата исторических наук (доктора философии), в соответствии с требованиями органов государственной аттестации научных кадров предлагаются практические рекомендации для «имплементации» в диссертационное исследование таких его составляющих, как историографический анализ работ предшественников на тему, соответствующую конкретному предмету исследования, а также характеристики его источниковедческой базы. Обращается внимание на том, что практическое призвание историографической составляющей диссертационного исследования заключается в том, чтобы определиться с полнотой или, наоборот, отсутствием в соответствующих исторических наработках освещения определяющих относительно предмета исследования

проблем, что должно послужить ориентиром для получения новых научных результатов. На научные результаты диссертационного исследования, их достоверности ориентируют и рекомендации относительно рационального использования исторических источников диссертации.

Ключевые слова: источники исторические, источниковедение, историографические источники, историография, классификация источников, первоисточники.

Practical recommendations in the form of methodical advice for postgraduate students and fellow applicants of scientific degree of candidate of historical sciences (Ph.D.) and in accordance with the requirements of state attestation authorities of scientific manpower are offered in relation to "implementation" in dissertation research of such its constituents, as a historiographical analysis of works of predecessors on a theme corresponding to the specific subject of the research and characteristic of its source base. Attention is concentrated on the fact that the practical assignment of the historiographical constituent of the dissertation work lies in determination of completeness or, vice versa, absence of presentation of determinant problems in corresponding existent historical works concerning the subject of research, which will serve as a guideline for receipt of new scientific results. Recommendations as to rational use of a source base of research also focus on the scientific results of dissertation research, their authenticity.

Key words: historical sources, source study, historiographical sources, historiography, classification of sources, original sources.

Успішне виконання дисертаційного дослідження з будь-якої галузі історичних знань, з історії науки і техніки у тому числі, значною мірою обумовлюється, крім іншого: аналітичним узагальненням історичних напрацювань попередників з проблем, близьких до обраного предмета дослідження; опануванням комплексом історичних джерел, у яких знайшли опосередковане відображення процеси, події, явища, історично значимі факти, пов'язані з діяльністю суб'єктів історичного процесу – органів державної влади, політичних партій, громадських організацій, трудових колективів, наукових (науково-дослідних, навчальних) установ, окремих персоналій тощо; раціональним, адаптованим до теми дослідження підбором і використанням методологічного інструментарію.

Вибір теми дисертаційного, як і будь-якого наукового дослідження, має бути належним чином вмотивований, що досягається як шляхом обґрунтування актуальності предмета дослідження, так і визначенням сучасного (на момент

написання дисертації) стану наукової розробки проблем, суголосних чи дотичних до теми дослідження. Оскільки методичні поради щодо обґрунтування актуальності теми дисертаційного дослідження поміщені в одній із попередніх публікацій (див. «Історія науки і біографістика», 2015, випуск 3), то зосередимося на історіографічній складовій дисертації. Адже визначення повноти чи, навпаки, недостатності наукового осмислення проблем, які формують змістовий каркас дисертації, можливе лише на основі **історіографічного аналізу** відповідних **історичних напрацювань** попередників. За відсутності останніх саме поняття «історіографія» позбавлене сенсу.

Історіографія (за сучасним визначенням) – це спеціальна галузь наукових знань, яка вивчає зародження і розвиток історичної думки, історичної свідомості, науково-аналітично узагальнюючи відповідні історичні напрацювання. Буквально історіографія – це **історія історичної науки**. Сучасні характеристики щодо суті поняття «історіографія» дослідник знайде на сторінках відповідних видань [4; 5].

Наголос на сучасному визначенні поняття «історіографія» не випадковий. Поширеною помилкою багатьох дослідників-початківців є ототожнення понять «історія» та «історіографія». Цьому є своє пояснення. Приблизно до середини XIX ст. історіографією називали саму історичну науку, а істориків – історіографами, тобто «тими, хто пише історію». Нині ж під історіографією розуміють саме ту галузь знань, яка вивчає розвиток історичної думки, збагачення наукових історичних знань [4, с. 175].

Історіографія «має справу» не з історичними процесами безпосередньо, а з їх відображенням в літературі, передусім науково-історичній. На відміну від історичної науки, яка вивчає процеси, події і явища минулого на основі історичних джерел і використовує відповідні методи і принципи їх осягнення, пізнавальний потенціал історіографії спрямований на дослідження того, що уже знайшло відображення в літературі, а отже, аналітично узагальнює науковий доробок істориків. У такому сприйнятті історіографію можна вважати

вторинною, зважаючи при цьому, що вона покликана і здатна неабияк впливати на процес і результати конкретного наукового дослідження. Узагальнюючий історіографічний аналіз є свого роду відправним пунктом на шляху подальшого наукового пізнання щодо обраного предмета дослідження. Аналітично проаналізувавши уже зроблене попередниками, дослідник зможе краще орієнтуватися на одержання нових наукових результатів.

Об'єктом історіографічного аналізу, як уже сказано, виступають *історичні напрацювання* у вигляді наукових праць, матеріалів наукових конференцій, публікацій у періодичних виданнях тощо. Йдеться, зрозуміло, про напрацювання попередників у напрямках, близьких до теми конкретного дисертаційного дослідження. Додамо при цьому, що об'єктом історіографічного аналізу можуть бути і не суто історичні напрацювання, – за умови, що вони містять певні елементи історичного характеру. Наприклад, якщо у такій, здавалося б, далекій від історії науковій праці, як «Технологія вирощування цукрових буряків», у змістовній передмові чи вступі до монографії, а то й окремим розділом, більш чи менш детально показано *історію становлення та розвитку* наукових знань щодо зазначеного предмета дослідження, то така праця, безумовно, може бути й об'єктом історіографічного аналізу. За відсутності історичної компоненти таку працю правомірно розглядати передусім як складову джерельної бази дослідження.

Предмет історіографії міститься у самому визначенні поняття «історіографія», тобто, повторимось, – це пізнання закономірностей процесу нагромадження історичних знань, розвитку історичної думки, становлення і збагачення історичної науки в процесі її еволюційного поступу і, звичайно ж, з врахуванням об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливали на розвиток історичної науки загалом.

Об'єкт, предмет, мету та завдання історіографічної складової слід визначати й аналізувати в координатах, максимально узгоджених з темою дисертаційного дослідження.

Окремо слід сказати й таке. Якщо дисертант визначився, що дисертаційне дослідження загалом здійснюється на основі методу проблемно-хронологічного аналізу, то названий метод повинен застосовуватися і до історіографічної складової дослідження. Тоді як схема історіографічного аналізу, вибудована за суто хронологічним принципом – історичні напрацювання дорадянського, радянського чи пострадянського періоду – буде дещо «випадати» із загальної канви дослідження за проблемно-хронологічним принципом. Тож бажано виокремлювати певні, принаймні найсуттєвіші, проблеми предмета дослідження й з'ясовувати, як вони трактувалися дослідниками у той чи інший період вітчизняної історії. Намагаючись при цьому вмотивувати причини розходжень у поглядах науковців, якщо вони мали суттєвий характер.

Принагідно зауважимо: сучасний дослідник (у розумінні сповідування сучасних парадигм наукового мислення) повинен відійти як від безапеляційно-критичних оцінок історичних напрацювань минулого (надто ж якщо йдеться про праці істориків радянського періоду), так і від некритичного погляду, бездоказової апологетики окремими сучасними дослідниками «актуальної» минушини. Потрібно зважати й на те, що праці пропагандистсько-освітнього, популяризаторського характеру, як правило, не «переобтяжені» науковим аналізом і відповідними науковими узагальненнями. Не бракує публікацій стереотипного характеру, до того ж за основною суттю визначень і оцінок дублюючих одна одну. Не бракує й публікацій, що їх можна було б назвати стереотипними, які за основною суттю визначень і оцінок дублюють одна одну. У такому випадку варто обмежитись узагальнюючими висновками, не обтяжуючи своє дисертаційне дослідження переліком таких праць. Адже історіографічна складова дисертації повинна являти собою не бібліографічний опис історичних напрацювань, не формальний перелік поглядів на ту чи іншу проблему, які у них містяться, а *максимально можливі узагальнюючі* характеристики історичних досліджень того чи іншого періоду.

Принцип наукової толерантності має орієнтувати дослідника на те, аби він уникав докорів на адресу науковців, праці яких він аналізує, за не зроблене

ними, вишукуючи у їхніх працях «білі плями» стосовно «обраного нами» предмета дослідження. Адже не на нього вони орієнтувалися, визначаючи мету і конкретні завдання своїх досліджень. Тож некоректно без належного аналізу зробленого попередниками огульно «звинувачувати» їх у тому, що вони «комплексно не дослідили» (традиційний штамп, присутній чи не у всіх дисертаціях) тему, яка визначила предмет дослідження тієї чи іншої дисертації, чи то ремствувати на відсутність «узагальнюючих праць» (зважаючи, зокрема, й на те, що це поняття є досить-таки умовне), а тим більше – відкидати апріорі напрацювання, які сьогодні можуть видаватися неактуальними, не враховуючи, що змінюються з часом оцінки тих чи інших історичних фактів, а не самі факти. Неупереджений дослідник навряд чи стане заперечувати, що без фактів, якими збагатили історію усі попередні покоління істориків, наші знання про минуле не матимуть бодай відносної повноти. Тож потрібно бачити реальний приріст знань, якими збагатили історичну науку попередні покоління істориків, і аргументовано відокремлювати їх від ідеологічних нашарувань минулого.

Один із визначальних імперативів історіографії полягає у недопущенні переписування історії в інтересах політичної кон'юнктури. Безумовно, науковий доробок попередників із тих чи інших причин, у тих чи інших аспектах потребує переосмислення, але не огульного, часто не вмотивованого ігнорування, наслідком чого може бути поява нових історичних міфів, нових соціальних замовлень, що в принципі суперечить науковому пізнанню.

Історіографія в дисертаційному дослідженні – не самоціль. Історіографічна складова дисертації необхідна для того, щоб, із врахуванням інших факторів, на основі наукового аналізу *уже зробленого* попередниками *визначитися*:

- з рівнем повноти (чи відсутністю) історично-аналітичного узагальнення проблем, сукупність яких обумовлює вибір теми дослідження;
- з метою дисертаційного дослідження, яка, у свою чергу, зумовлює вибір комплексу конкретних дослідницьких завдань;

- відповідно, зі структурною побудовою дисертації та її змістовим наповненням.

Не зайве мати на увазі й те, що максимально повне опрацювання дисертантом відповідного доробку своїх попередників забезпечить його від можливої малоприємної ситуації, коли за «особисто отриманий» науковий результат, до того ж з претензією на новизну, видаватиметься те, що уже досліджено і оприлюднене попередниками.

В історіографічній складовій дисертаційного дослідження бажано показати, як відбувався приріст знань стосовно теми дослідження, виокремити й охарактеризувати відповідні етапи історіографічного осмислення проблем, близьких до визначеного дисертантом предмета дослідження. За такого підходу, тобто за умов критично-аналітичних характеристик відповідної літератури, матимемо можливість не тільки об'єктивно оцінити напрацювання попередників щодо тих чи інших проблем предмета дослідження, а й «історично заходячи в минуле» критично творити історію науки, рухаючись уперед [2, с. 51].

Отже, якщо відповідний підрозділ дисертації являтиме собою не абстрактний «огляд» літератури у вигляді фрагментів анотації на ту чи іншу працю, а то й банальний перелік назв праць, які «попали під руку», а дійсно історіографічний аналіз, то в узагальнюючих висновках свого дослідження дисертант має визначитися:

- які аспекти обраної теми дослідження уже знайшли належне відображення, тобто на які історичні напрацювання можна спиратися, ідучи далі в осягненні предмета дослідження. На жаль, як правило, дисертанти уникають такого визначення, огульно посилаючись на «недостатній рівень» наукового осмислення проблем досліджуваної ними теми. Але ж «недостатній рівень» (як правило, аналітично не вмотивований) не означає, що попередниками взагалі нічого не зроблено. Тож некоректно ігнорувати їх доробок, не даючи йому об'єктивної оцінки в частині зробленого. Неправомірно результати історіографічного аналізу зводити до абстрактного

висновку, що до появи виконаної дисертантом роботи у певному сегменті наукових знань існував вакуум, заповнити який взявся автор дисертації;

- які проблеми, близькі до теми дисертації, порушувалися, але не знайшли належного розв'язання чи, на думку дисертанта, позначені суперечливими висновками, отже й потребують відповідних уточнень, доповнень, з використанням й аналітичним осмисленням при цьому невідомих раніше фактів;

- які проблеми, що безпосередньо стосуються предмету дослідження, чи дотичні до нього, взагалі обійдені увагою попередніх дослідників, а відтак потребують відповідного опрацювання, що має знайти відображення у постановці мети та завдань дисертаційного дослідження.

Отже, роботу над дисертацією потрібно починати з опрацювання історіографічних джерел, тобто історичних напрацювань попередників, без чого не може бути ані вмотивованого обґрунтування доцільності вибору теми дисертаційного дослідження, ані визначення його мети та завдань і, звичайно ж, вмотивування новизни одержаних наукових результатів.

Джерельна база дослідження. Немає іншої можливості пізнати минуле, окрім як через історичне джерело. Адже, на відміну від природничих чи технічних наук, експеримент в історичних дослідженнях практично не використовується, оскільки не можна експериментально відтворити події, які уже відбулися. *Все те, що містить інформацію про минуле, вважається історичним джерелом* [1, с. 85]

Звертаємо увагу на поширену серед дослідників-початківців помилку, коли замість характеристики *джерельної бази* конкретного дисертаційного дослідження ставиться завдання визначитися із *джерелознавчими* основами дослідження. Така постановка завдання, як правило, виходить за межі конкретного предмета дослідження з історії науки і техніки, оскільки **історичне джерелознавство** відноситься до спеціальної галузі історичних знань, є *окремою наукою* про історичні джерела, що розробляє теорію й практику їх формування та використання в історичних дослідженнях. Предметом

джерелознавства є закономірності виникнення та еволюції історичних джерел, їхня історія, ступінь об'єктивного відображення в них реальної дійсності [3, с. 38]. Тоді як **історичне джерело** є комплексом пам'яток минулого, носієм історичної інформації про події, процеси і явища минулих часів, пов'язані з людською діяльністю як у духовній, так і в матеріальній сферах [4, с. 100, 101].

Опрацьовуючи історичні джерела, дослідник зосереджується, передусім, на науково та історично значимих фактах. Тобто на фактах репрезентативних, які концентрують в собі інформативний потенціал, що є основою історичного наукового пізнання, не ігноруючи при цьому й «незручні» факти. Тільки неупереджене ставлення до історичного факту, його об'єктивна інтерпретація забезпечать дослідника від небажаної колізії, коли «правда історії» вибудовується на сучасних історичних міфах.

Звертаємо увагу й на те, що історичний факт може використовуватися двозначно. *Деструктивно*, якщо він служить знаряддям для «обґрунтування» наперед запрограмованого результату – тоді факт (факти) відіграє, як правило, апологетичну роль. В такому випадку дослідник свідомо орієнтується на односторонньо-селективний відбір історичних джерел, а отже, образно кажучи, факт іде «за знанням» (апріорним). *Конструктивно*, коли виявлення і неупереджений аналіз репрезентативних фактів стає належною підставою для їх інтерпретації з позицій сучасних методологічних підходів, суттєво, а то й радикально міняючи погляд на ту чи іншу подію чи явище, на усталену концептуальну схему історичного усвідомлення, вийти на новий рівень розуміння процесів і явищ минулого. Тобто йдеться про таку концептуальну схему побудови дослідження, коли на перший план наукового пошуку ставляться факти, а на основі їх аналізу здобуваються нові знання.

Класифікація писемних джерел. Для історичного дослідження пріоритетними, найбільш поширеними і вживаними є писемні, передусім документальні джерела (нагадаємо, що існують також джерела археологічні, геральдичні, етнографічні, нумізматичні тощо). Писемні документи та матеріали (як опубліковані, так і ті, що зберігаються в архівних фондах) здатні

найбільш адекватно відтворити події, процеси, конкретні історично значимі факти, які, як правило, вже завершилися отже, можуть бути використані як **об'єкт дослідження**.

Опубліковані документи, як правило, знаходяться у періодичних чи відомчих виданнях – передусім, це документи вищих органів державної влади та керівних органів правлячої партії (зокрема, якщо йдеться про радянський період вітчизняної історії), у збірниках документів і матеріалів, упорядковані *post factum* з розрізнених опублікованих і архівних джерел. Зрозуміло, що дисертант акцентує основну увагу передусім на тематичних збірниках документів у відповідності до обраної ним теми дослідження.

У тих випадках, коли предметом дисертаційного дослідження є діяльність видатних постатей вітчизняної (і не тільки) науки і техніки, які були найбільш виразними репрезентантами певної галузі наукових знань, то їх інтелектуальна спадщина (монографії, статті, доповіді, виступи, патенти на відкриття тощо) має бути у числі *пріоритетних першоджерел*. Системно проаналізовані, такі джерела допоможуть прослідкувати певні тенденції в розвитку тієї чи іншої галузі наукових знань, зміну парадигми мислення (якщо вона відбувалася) щодо вирішення актуальних (на той час) наукових проблем, а відтак – і реальний приріст знань у відповідній галузі наукової діяльності.

Праці вчених, причетних до становлення та розвитку певної галузі науки чи техніки, отже, безпосередніх суб'єктів історичного творення, є прямим (а не опосередкованим) об'єктом наукового пізнання. Особливо цінними є прижиттєві видання, без можливих пізніших купюр, «потрібних» скорочень, заідеологізованих коментарів та суб'єктивних приміток.

Важливим (хоча і вторинним стосовно першоджерел) джерелом, у якому дослідник може знайти узагальнюючі оцінки щодо подій і явищ, співзвучних предмету дослідження, є науково-монографічні праці, матеріали наукових конференцій, наукові статті та інша література, включно з науково-популярною. Їх використання дає дисертанту можливість висловити свої судження щодо тих чи інших оцінок, висновків, положень, сформульованих у

відповідних напрацюваннях. Репрезентативний матеріал для наукового аналізу міститься також у відповідних довідниково-енциклопедичних та статистичних виданнях.

Незамінним джерелом для дисертаційного дослідження є матеріали періодичних видань, надто ж коли йдеться про фахові продовжувані видання наукової періодики з відповідної галузі знань. Щомісячники, щотижневики, газети, тематичні брошури тощо найбільш оперативно реагували на динаміку змін, які відбувалися у певній галузі знань, на досягнення наукових колективів чи окремих учених. Тож на їх матеріалах можна найбільш послідовно простежити еволюцію наукової думки, відповідно адаптувавши її суть та наслідки до власного предмета дослідження. Як ніяке інше джерело, періодика «по гарячих слідах» відображала зміну поглядів, провідних тенденцій в науковому пізнанні. На шпальтах періодики нерідко розгорталися науково-критичні дискусії, висловлювалися різноманітні погляди, часом не об'єктивні по відношенню до окремих постатей вітчизняної науки чи цілих наукових колективів, на що дослідник повинен звертати увагу, висловлюючи власну вмотивовану позицію.

Важливу інформацію щодо тих чи інших аспектів предмета дослідження містять у собі джерела особового походження (оповідні, або наративні джерела): мемуари, спогади, щоденники, матеріали автобіографічного характеру тощо. Вони дають можливість поглянути на тогочасні події очима їх безпосередніх учасників «зсередини», в режимі реального часу, отже, дозволяють суттєво доповнити інформацію з офіційних джерел. Проте дисертанту потрібно зважати й на те, що, на відміну від документальних джерел, наукових авторських праць, такі джерела не позбавлені певного суб'єктивізму, оскільки відображають власне бачення подій, а то й «самих себе» у певних подіях. Тобто на тлумаченні подій минулого може відбиватися вплив власних трактувань, особистих симпатій чи антипатій, надто ж якщо йдеться про персоналії. Природно, що якась частина подій минулого через значну часову відстань забувається, і тоді з'являються припущення, а то й

«зручні» вигадки. Не позбавлена суб'єктивізму й епістолярна спадщина. Більший потенціал інформаційної об'єктивності містять у собі щоденникові записи, оскільки їх автори, як правило, фіксували ті чи інші події «для себе», не розраховуючи на їх публічність.

Отже, окремі факти, як і оціночні визначення із джерел особового походження варто брати до уваги, але не сприймати як істину в останній інстанції. Якщо виникають сумніви щодо достовірності інформації, а самі факти і їх оцінки «випадають» із загальноісторичного контексту, потрібно шукати додаткові джерела інформації, здійснювати порівняльний аналіз. До речі, метод порівняльного аналізу фактів, їх трактувань і оцінок, здійснюваний на основі співставлення різних за характером походження історичних джерел, є вагомим аргументом при обґрунтуванні достовірності наукових висновків дисертаційного дослідження. В такому випадку дослідник виступає, до певної міри, свого роду третейським суддею. Звичайно, така роль потребуватиме неабиякого заглиблення у суть проблеми і, спираючись на порівняння різнопорядкових за своїм походженням документів, він має висловити аргументоване судження не тільки з погляду того, що ж було у дійсності, а й чому було саме так, а не інакше.

При всій важливості (з позицій репрезентативності) опублікованих документів і матеріалів, з яких дисертант має починати осягнення джерельної бази дослідження, не менш важливими за своєю пізнавальною значимістю є *документи архівних фондів*. Вони значно розширюють інформаційне поле об'єкта дослідження, у поєднанні з іншими джерелами збільшують можливості порівняльного аналізу однопорядкових подій і явищ минулого. Тільки опанувавши опубліковані джерела, дослідник може вмотивовано зазначати, які матеріали, документи з архівних фондів *вперше вводяться до наукового обігу*, що стане немаловажним аргументом при визначенні наукової новизни одержаних результатів дисертаційного дослідження. Врешті-решт, архівні джерела можуть прислужитися досліднику і в тому випадку, якщо в опублікованих документах (особливо коли йдеться про витяги з документів)

можливі купюри щодо «незручних фактів». Останнє, за умов політизації історії, трапляється у збірниках документів, опублікованих як у радянський, так і в пострадянський періоди вітчизняної історії.

Сказане щодо архівних джерел не означає їх апологетизації за принципом: чим більше їх використано в дослідженні, тим вищим є науковий рівень дослідження. Самі по собі факти, з яких би джерел вони не були взяті, ще мало про що говорять з погляду одержання наукових знань. Тож актуальним, концептуально значимим і на сьогодні залишається міркування відомого філософа Л.Карсавіна, який наголошував: «Ми очікуємо від історика не фактів, у добуванні яких бачать свою вищу мету нездатні історично мислити професіонали, що невтомно риються в архівах. Ми очікуємо від нього розумової праці – нового розуміння і висвітлення» [6, с. 254 – 255].

На жаль, недоліком окремих дисертацій є фактична відсутність аналітичного огляду джерел, які використовувалися в процесі її написання. Нерідко дисертанти обмежуються переліком архівних установ, фондами яких вони користувалися. Завдання ж полягає в тому, щоб дати стислу характеристику документів того чи іншого фонду з погляду їх використання при розв'язанні конкретних дослідницьких завдань. Дисертант має висловити власне судження відносно репрезентативності використаних ним документів, що буде одним із доказових елементів при обґрунтуванні достовірності результатів дисертаційного дослідження. Критика історичного джерела є важливим, а здебільшого й необхідним методом історичного дослідження. У такому випадку не зайве звернутися й до деяких аспектів джерелознавчого аналізу.

Отже, комплексне використання у дисертаційному дослідженні різних за походженням груп історичних джерел, за умови їх належного аналітичного, системного, по можливості – порівняльного аналізу, має забезпечити одержання науково значимих результатів, визначених метою та конкретними завданнями дослідження. Йдеться, звичайно ж, про джерела, що їх

репрезентативність та достовірність інформації, яка в них міститься, не викликають сумнівів у дисертанта.

Список використаної літератури:

1. *Брайчевський М.Ю.* Вступ до історичної науки: навчальний посібник / М.Ю.Брайчевський. – К.: «КМ АКАДЕМІА», 1995. – 168 с.
2. *Вернадський В.І.* З історії ідей / В.І.Вернадський // Вернадський В.І. Вибрані праці. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 48 – 59.
3. *Даниленко В.М.* Короткий історичний словник / В.М.Даниленко, С.А.Кокін та ін. – Запоріжжя: Прем'єр, 2001. – 320 с.
4. *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навчальний посібник.* – К.: Вища школа, 2002. – 430 с.
5. *Калакура Я.С.* Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
6. *Карсавин Л.П.* Философия истории. – СПб: Комплект, 1993. – 350 с.